

Další řečníci se zaměřili na problematiku češtiny v Jungmannově době: pravopisnými reformami a pozicí Jungmanna v těchto diskusích se zabýval **O. Šefčík**, *Dvojí rozmlouvání o jazyce českém* z kvantitativního a stylometrického hlediska probral **M. Místecký**, **O. Koupil** zachytil Jungmannovo místo mezi českými gramatiky a **H. Chýlová** referovala o Jungmannovi jako umírněném představiteli puristických tendencí. Zřejmě největší pozornost však konferující jazykovědci věnovali *Slovníku česko-německému*. **T. Berger**, **B. Nedvědová** a **S. M. Newerkla** identifikovali některé přispěvatele do tohoto stěžejního díla české lexikografie, totiž J. V. Pohla, J. S. Presla a J. V. Zlobického, přičemž své soudy podložili srovnáním zdrojových prací s výsledným zněním ve slovníku. **M. Homolková** připomněla pozůstalost Z. Tyla, v níž se dochovala kartotéka vysvětlující málo průhledné zkratky pramenů Jungmannova slovníku. *Slovník* posloužil jako materiálová báze také k přípravě příspěvku **S. Spinkové**, která přednášela o tvorbě, rozšíření a dalším osudu deadjektivních adjektiv. Příznačně konferenci uzavřel referát o lexikografovi J. Frantovi Šumavském, který svým způsobem navázal na lexikografickou práci J. Jungmanna; přednesli ho maželé **Frantovi**.

Ačkoliv již z výše uvedeného textu jednoznačně vyplývá, že třídení konference byla naplněna referáty z mnohých oborů, vytvořených různými metodickými přístupy a přinášejícími mnohé nové informace i pohledy na Jungmannovu osobnost i dílo, zdaleka se nedostalo na všechny otázky, kterým by bylo vhodné a potřebné věnovat pozornost. Jungmannovo dílo se ukazuje nejen jako stále studované a přínosné, ale také jako dílo stále podnětné. Nezřídka se naráží na překážku dostupnosti studijního materiálu. Opakovaně na konferenci zazněl povzdech, že není v úplnosti a kvalitě odpovídající současnému bádání přístupna Jungmannova korespondence, která by mohla pomoci zodpovědět mnohé otázky, další však by jistě naopak nastolila...

I když z konference není plánovaný jednotný publikační výstup, zájemci o mnohé z referátů nepřijdou – oborové časopisy se uvolily otisknout příspěvky, které projdou příslušným redakčním řízením, na svých stránkách; již v době psaní této zprávy mají organizátoři konference takový příslib z periodik *Acta Musei Nationalis Pragae*, *Slovo a slovesnost* a *Naše řeč*. Videozáznamy konferenčních vystoupení pak budou v brzké době zveřejněny na internetových stránkách Ústavu pro jazyk český *Vokabulár webový* (<http://vokabular.ujc.cas.cz>).

Tři češtinářské vycházky do světa vína

Ondřej Hník, PdF UJEP v Ústí nad Labem

andrecito@seznam.cz

V čísle 2 roku 2022–2023 časopisu *Český jazyk a literatura* mně zaujal v rubrice jazykové poradny článek I. Svobodové *Je bílé víno skutečně bílé?* Článek byl reakcí, resp. rozšířenou odpovědí na ty dotazy adresované jazykové poradně ÚJČ AV ČR v Praze, které upozorňují na některá (podle pisatelů) nelogická spojení a které kritizují jejich užívání. Kromě spojení *jednou tolik* se článek věnoval také *bílému vínu*.

Protože mě zajímá lingvistická problematika stejně tak jako vinohradnictví, dovolil jsem si skromně reagovat třemi malými češtinářskými vycházkami do světa vína.

Vycházka první

Základní druhy vína jsou dva a všichni je znají: červené a bílé. Nevybavuji si žádnou českou ani moravskou lidovou píseň s tematikou vína, ve které by se zpívalo o růžovém víně. Růžové víno je až druhotným pojmenováním, jak uvidíme níže. Stejnými případy jako růžové víno, tedy odvozenými pojmenováními, je víno oranžové a víno žluté. Pro starší generaci čtenářů dodávám, že se nejedná o žádný překlep ani omyl, oranžové i žluté víno zná v Česku nejen internetová *Encyklopedie vína, vina, vinařství a vinohradnictví* a řada konzumentů, ale i vinařský zákon. Pro úplnost je třeba dodat, že oranžové víno se vyrábělo v Arménii a Gruzii (pravlastech vína) již před několika tisíci lety. Jeho barva nemusí být nutně oranžová, tak jako u bílého vína to není bílá (a tak jako u červeného je to řada odstínů a sytostí), ale pohybuje se na spektru od temně žluté přes měděnou až po jantarovou. Ve Francii se v oblasti Jura vyrábí *žluté víno*, tento název je nejen ve Francii etablovaný a považovaný za nezpochybnitelný; náš vinařský zákon pod kategorií žlutá vína zahrnuje např. vína tokajská.

Abychom tyto čtyři barvy vína uvedli na pravou míru, je potřeba říci, že červené, bílé (a od nich odvozené) růžové a žluté víno jsou pojmenování metonymicky zjednodušená a pravděpodobně také zjednodušená do symbolické jednoduchosti. A jsou to barvy výsledného nápoje, nikoli barvy hroznů. Protože na barvu hroznů tazatelé obračející se na jazykovou poradnu ÚJČ AV ČR v Praze rovněž upozorňovali, pokusím se uvést na pravou míru vztah mezi výslednou barvou vína a barvou hroznů, které jsou surovinou pro výrobu tohoto nápoje.

Červené víno je výhradně z *modrých hroznů*. Stejně tak *víno růžové*, které svoji růžovou barvu získává z barviva modrých hroznů. Toto víno může být více růžové nebo méně růžové, podle toho, jak dlouho se slupky modrých hroznů obsahující barvivo macerovaly. *Bílé víno* je potom víno ze *zelených, bílých, žlutých, šedých a červených hroznů*. A konečně *oranžové víno* je víno z *bílých hroznů, žluté víno* může být z různých hroznů vyjma modrých. Barvu hroznů nám často napovídá botanický název odrůdy révy vinné.

Příkladem odrůdy, která plodí zelené hrozny, je *veltlínské zelené* nebo *sylvánské zelené*, příkladem odrůdy plodící bílé hrozny, je například *rulandské bílé* nebo *sauvignon bílý*, příkladem odrůdy plodící šedé hrozny je například *sauvignon šedý, portugal šedý* nebo *rulandské šedé*, příkladem odrůdy dávající žluté hrozny je *veltlínské žluté* nebo *muškát žlutý* a konečně příkladem červených hroznů je *veltlínské červené, chrupka červená* nebo *tramín červený*. Existují ještě vzácné odrůdy nefrekventovaných přídomků, např. *veltlínské červenobílé* nebo *veltlínské hnědé*. Výsledkem všech těchto odrůd je bílé víno.

Pro milovníky úplnosti přidáme ještě jednu zvláštnost ze světa vína a češtiny zároveň, tzv. *klaret* nebo také *claret*. Pod jménem Klaret / Claret se neskrývá jen mistr Bartoloměj z Chlumce (pravděpodobně 1320–1370), u kterého je doložena nejstarší

zmínka o české pohádce. Klaret (claret) je také označení pro *bílé víno vyrobené z modrých hroznů*. Bílé (resp. čiré až jemně růžové) je proto, že při výrobě tohoto typu vína nedošlo k macerování slupek modrých hroznů do moštu, který dále kvasí a proměňuje se na víno. Jsou to právě slupky, které obsahují barvivo. Modré hrozny, které posloužily jako surovina pro výrobu tohoto vína – klaretu, putovaly nejdříve do lisu, ve kterém se slupek zbavily. Modré hrozny se jinak, narozdíl od ostatních hroznů, nelisují, jen se pomelou a macerují, právě proto, aby mošt získal typickou barvu červeného vína.

Jeden z tazatelů jazykové poradny také upozorňoval na hrozny, které se prodávají v obchodě k přímé konzumaci. Tyto hrozny pocházejí z tzv. *stolních odrůd* vinné révy, to znamená, že nejsou určeny k výrobě vína, ale k přímé konzumaci. K výrobě vína jsou určeny tzv. *moštové odrůdy*. Tazatel, který operoval se souslovím *bílé hrozno*, měl tedy na mysli některou ze stolních odrůd vína. Nutno dodat, že slovní spojení *bílé hrozno* není názvem žádné takové odrůdy, slovo *hrozno* vzniklo zkrácením a zároveň univerbizačním slovního spojení *hroznové víno*. Osobně ho nepovažuji za spisovné. Ve slovním spojení *bílé hrozno* je opět přítomno zjednodušení, hrozny nemusejí být nutně jen bílé.

Vycházka druhá

V první vycházce přišla řeč na *klaret / claret* neboli čiré, jasné víno. Při druhé vycházce bych proto rád přece jen vyjasnil několik dalších nejasností ze světa vína.

Protože je mojí původní aprobací český jazyk – francouzský jazyk, nedá mi to ne-zastavit se u výslovnosti tří slov francouzského původu: *sauvignon*, *pinot* a *cuvée*. Správná výslovnost slova *sauvignon* je [soviňon], nikoli [saviňon], jak často slyšíme i z úst sklep mistrů, některých someliérů i prodávajících.

Dalším prohrěškem proti správné výslovnosti je výslovnost rulandských vín. Protože tato vína pocházejí z Burgundska, zní jejich název ve francouzském originále *pinot*. Např. rulandské šedé je *pinot gris*, milovníci vína dobře znají i italský název *pinot grigio*. První část dvouslovného názvu mnozí Češi vyslovují jako [piňot], správná výslovnost je přitom [pino]. Kdyby mluvčí vyslovil [pinó], měl by na mysli francouzský nápoj z vína zvaný *Pineau*¹, který se pije jako aperitiv a který se vyrábí smícháním čerstvého hroznového moštu s kvalitní vínovíci. Češtináře by mohlo zajímat, že jedna z odrůd rulandských neboli burgundských vín se jmenuje *mlynářka*. Vrcholky letorostů této odrůdy totiž vypadají, jako by je někdo poprášil moukou.

Výslovnost dalšího slova přejatého z francouzštiny, *cuvée*, je [kivé], ačkoli často slyšíme [kuvé]. Jde samozřejmě o substantivum nesklonné, ale velmi často se setkáváme s podobou *kyvěčko*, které je potom skloňováno podle vzoru *město*. Českým ekvivalentem slova *cuvée*, dokonce i ve vinařské terminologii, je *směska*. Ačkoli mívá slovo *směska* hanlivé konotace (laici se často domnívají, že jde o slitky horších, nepodařených, nebo dokonce zbylých vín), bývají směsky vynikajícími víny. Skutečným

¹ Úplný název je Pienau des Charantes, může být bílé, růžové a červené.

významem slova *cuvée* neboli *směsky* je cílevědomá a promyšlená směs minimálně dvou vín (téže barvy) různých odrůd a třeba i ročníků. Jestliže se sklep mistr rozhodne pro směsku, sleduje tím vznik výsledného vína vyrovnanějšího, harmoničtějšího, komplexnějšího, než jsou sama o sobě vína, která sceluje.

Druhá vycházka by nebyla úplná, kdybychom se nevrátili do světa obrazných pojmenování. Odrůda *pinot* (= rulandské) získala své pojmenování pro podobnost hroznu s borovicovou, resp. piniovou šiškou (fr. *pin* = borovice).

Vycházka třetí

Na třetí češtinářské vycházce do světa vín bych se rád vrátil k metaforám. Tazatelé, kteří v jazykové poradně ÚJČ AV ČR v Praze vyjadřují svou nespokojenost s přítomností metafor (nebo jen s jakousi menší doslovností pojmenování) v běžně mluvené řeči (bílé víno, a jak dodává Ivana Svobodová podobné příklady: bílé pečivo, bílé zelí, bílé maso) jistě nebudou nadšeni pojmenováním *tichá vína* jako protikladu k *vínům netichým*.

Abych použil běžně užívanou metaforu, *tiché víno* tyto nespokojence asi zvedne ze židle ještě výše než pojmenování *bílé víno*. Tito lidé si asi řeknou, že „tichý může být přeci jen člověk, který mlčí“. Možná se zlobili už na základní škole v hodinách zeměpisu, třeba nad pojmenováními *Tichá Orlice*, *Bílé Labe* nebo *Praha, matka měst*. Nedovedu si představit, jak tito tazatelé unesou pojmenování *netichá vína*. Ale abychom uvedli na pravou míru obsah těchto termínů: *Tiché víno* je odborné označení pro víno, které nešumí, *netiché víno* je naopak víno, které šumí. Netichá vína se pak ještě dělí na vína *šumivá* a *perlivá*. Z češtinářského hlediska mohou být adjektiva *šumivý* a *perlivý* synonyma, vinařský zákon mezi nimi ale striktně rozlišuje.

Svět vína je metaforami prosycen možná více než kterýkoli jiný. Z Romance o Karlu IV. Jana Nerudy všichni znají verš „zprv trpké, ale *milé* zas“, který pronáší Karel IV. o českém víně, když sedí u dubového stolu s Buškem z Velhartic.

O barvě vína se mluví jako o *jiskře*, jde tedy o metaforu ze světa živlů (oheň). O víně můžeme říci, že je *těžké*, nebo naopak *lehké* (metafora hmotnosti). Jako *těžké* většinou vnímáme víno, které je *plné*, *tělnaté*, *robustní* (metafora objemnosti), má plnou chuť a třeba i větší množství alkoholu. Jako *lehké* většinou vnímáme svěží víno s menším obsahem alkoholu; takové víno můžeme dokonce prohlásit za *štíhlé*. *Tělo vína* je speciální kategorií hodnocení vína. Je utvořeno z tzv. bezcukerných extraktů vína, tj. všech pevných látek obsažených ve víně, a také z glycerolu (druh alkoholu). Za *dlouhé víno* se označuje plné víno s dlouhou dochutí, za *krátké víno* potom lehké, méně alkoholické víno bez delší dochuti.

Běžně se např. říká, že „*ostrá* kyselinka se po několika letech ležení na lahvi *zakulatila*“. Znamená to, že ztratila svůj nepříjemný charakter, naopak působí příjemně a svěže a víno je nyní harmonické. Některá červená vína můžeme označit přívlastkem *hluboká* (metafora vertikály): jako *hluboké víno* se označuje víno temně rudé barvy. Sklepmistři běžně mluví např. o *školení vína* (personifikace) a *krášlení vína* (rovněž

může být považováno za personifikaci). Školení vína je různá technologická úprava vína pro dosažení jeho lepších kvalit, krášlení vína je ponechání, tedy *ležení* vína (opět personifikace) na kvasnicových kalech po dobu minimálně šesti měsíců. Při převozu vína můžeme prohlásit, že *víno je po dlouhé cestě rozbité*, a že by tedy mělo být nějakou dobu v klidu, než bude vhodné ho pít. Ve světě vína se běžně užívá slovní spojení *slzení vinné révy* nebo synonymní, snad ještě poetičtější spojení *vinohrad pláče*. Slzení je běžnou součástí vegetačního cyklu révy. Vinná réva začíná slzet z ran po řezech, a to na počátku března před rašením oček.

Metaforicky, na základě vnější podobnosti, jsou pojmenovány také sklenice určené na servírování vína. Šumivá vína (kam se řadí i šampaňské) se často servírují do tzv. *flétny*. To je vyšší úzká sklenice, k hrdlu mírně zúžená, připomínající svým tvarem postavenou flétnu. Jiným typem sklenice na víno je *tulipán*. Tato sklenka svým tvarem připomíná tulipánový květ (směrem k hrdlu se zužuje) a používá se jak na tichá, tak na netichá vína. Metaforické názvy si získaly také karafy na víno. Jedním z typů karaf je například *kachna*.

Když držíme sklenku vína v ruce a mírně v ní víno roztočíme, na stěnách sklenice se vytvoří *slzy vína*. Alespoň u nás v Česku. Není bez zajímavosti, že ve francouzsky mluvících zemích to jsou *nohy vína*. Češtináře by mohlo zaujmout tzv. *kabinetní víno*, tedy víno s přívlastkem *kabinet*. Jedná se o víno, které je vyrobeno z hroznů, jejichž cukernatost při sběru dosáhla 19 – 21 stupňů ČNM.² Pojmenování má pravděpodobně původ v německém označení *Cabinet* (dnes *Kabinett*). V opatství Eberbach ve vinařské oblasti Rheingau cisterciáckí mniši údajně upravili jednu z klenotnic pro ukládání obzvláště cenných vín, říkalo se jí *Cabinet*. Toto označení se později rozšířilo a vžilo pro kvalitní vína v germánském systému klasifikace vín, který částečně užíváme i u nás.

Slovo *demižón* zná snad každý, možná s výjimkou nejmladší generace. Češtináře (a nejen ty) neustále zajímá původ tohoto slova, jak to vyplývá i z úvodu Vladimíra Šmilauera k tehdy nově zavedené rubrice Výklady slov v časopise *Naše řeč* z roku 1937³. Ten tvrdí, že často zmiňovaný arabský, resp. perský původ slova (od perského města Dámaghān známého výrobou skleněných nádob) je nevyhovující, protože je příliš pozdní. Původ máme podle Šmilauera hledat v angličtině ve slově *demi-john* (*doslova poloviční Honza*), které čerpá z francouzského *dame-jeanne* (*paní Jana nebo paní Johanka*). Sám jsem spíše zastáncem původu slova *demižón* v arménském *damagān* (druh nádoby), stejně tak jako Rejzkův Etymologický slovník z r. 2001. Původ *demižonu* by mohla dokreslovat Arménie jako pravlast vína.

Každopádně francouzské pojmenování *demižonu* jako *paní Jana* je příkladnou metonymií. Některé výklady nacházejí původ slova v připodobnění ke tvaru kypře ženské postavy a poukazují na lidovou rozvernost při vymýšlení názvů. Má-li *demižon* ve francouzštině označovat postavu ženy Jany/Johanky (celé nebo poloviční)

² Tj. stupňů českého normalizovaného moštoměru.

³ ŠMILAUER, V., 1937, s. 98–102.

a v angličtině vždy jen polovičního Honzu, potom by skutečná Johanka a skutečný Honza musel být více než korpušentní. Přiznám se, že těmto výkladům o původu slova *demižon* příliš nedůvěřuji.

K původu slova *demižon* ale existuje jakási etymologická legenda, tradovaný příběh: V roce 1347 se královna Johanka⁴, vypovězena z Neapolského království, rozhodla hledat útočiště na svém hrabství v Provence. Na cestě mezi městečky Grasse a Draguignan ji zastihla prudká bouře, lidé ji doporučili požádat o přístřeší na záměčku šlechtice v osadě Saint-Paul-en-Forêt (původně Saint Paule la Galline Grasse). Uvedený šlechtic se věnoval sklářství. Samozřejmě jí vyhověl a královnu ubytoval. Druhý den ráno Johanka požádala skláře, aby jí ukázal, jak se vyrábějí skleněné flakonky. Sklář byl rozrušen vzácnou přítomností samotné královny, píšťalou nabral větší množství skloviny, foukl do sklářské píšťaly příliš, a vytvořil objemnou nádobu na zhruba 10 litrů tekutiny. Sklář potom pokračoval ve výrobě podobných nádob a na počest královny je chtěl nazvat „královna Johanka“. Královna ale ve své skromnosti skláři navrhla, ať je pojmenuje jen jako „paní Johanka“ (Damme Jeanne). Tento příběh je uveden také na oficiálních webových stránkách obce Saint-Paul-en-Forêt v záložce historie obce. Zákládá-li se tato historka na pravdě, můžeme si domyslet, že teprve později zkomolením Damme Jeanne [dam žan] (nebo rozvernou lidovou úpravou) pravděpodobně vzniklo slovo *demi-jeanne* (poloviční Jana) a z něj anglické *demi-john*.

Pokud jsme arabštině a perštině upřeli původ *demižonu*, ponechejme jim alespoň původ *karafy*, o které již také byla řeč. Arabské *quarraba* a později perské *quarabah* nás snad nenechají na pochybách.

Závěrem

Osobně jsem za všechny metafory v běžné mluvené řeči i odborné terminologii, a to nejen ze světa vín, velmi rád. Ve světě vína jsme se krátce prošli po barvě hroznů a i výsledných vín, a mohli jsme pozorovat, že žádné pojmenování barvy nemůže být exaktní (nelze změřit, jen okem porovnat), a to ani barva hroznů. Prošli jsme se po výslovnosti několika francouzských slov a také po původu slov včetně rozverně etymologie *demižonu*. Na vinici (na Moravě by samozřejmě neřekli jinak než *na vino-hradě*) jsme byli svědky toho, jak pláče.

Přirovnání, metafory, symboly a všechna další obrazná pojmenování tvoří přirozený protiklad k pojmenováním doslovným, a tím dělají nejen jazyk a řeč, ale celý svět lidštějším, zajímavějším, hlubším, mnohovrstevnatějším, tajemnějším, troufám si říci i lepším a příznivějším místem k bytí⁵.

⁴ Johana I. Neapolská, též Johanka Neapolská (1316/1326–1382)

⁵ Při práci na textu byly využity následující zdroje: REJZEK, J. Český etymologický slovník. Voznice: Leda, 2001. ŠMILAUER, V. Výklady slov (rubrika). *Naše řeč*, 21, 1937, s. 98–102. Oficiální stránky obce Saint-Paul-en-Forêt. [online] Dostupné z <<http://www.saintpaulenforet.fr/commune/histoire-patrimoine/histoire-de-la-dame-jeanne/>>.